

Vreme kao kvantitet i kao kvalitet

Damjan Krstajić

(objavljeno 26. marta 2022. u Politikinom Kulturnom dodatku)

Kad sam u mladosti čitao *Čarobni breg* Tomasa Mana, bio sam oduševljen diskusijama o protoku vremena i kako ga različito doživljavamo i pamtimo. Dosta kasnije sam saznao da je tu očigledan uticaj Anrija Bergsona (1859 - 1941), jednog od najpopularnijih francuskih filozofa početkom 20. veka i dobitnika Nobelove nagrade za književnost.

Bergson razlikuje vreme kao kvantitet od vremena kao kvalitet.

Vreme kao kvantitet je ono što učimo u školi, prevashodno iz fizike. Učimo da postoji prostor i vreme. Upoznajemo se sa jedinicama za merenje vremena (sekunde, minute, itd) i kako da se upravljamo na osnovu vremena na časovniku. Zainteresovaniji za fiziku će možda imati priliku da razumeju Ajnštajnovu teoriju kako vreme nije odvojeno od prostora, ali sve to što učimo u školi u vezi vremena, Bergson podrazumeva pod vremenom kao kvantitet.

Vreme kao kvalitet je naš lični doživljaj vremena i kao takav ima drugačije osobine od vremena kao kvantitet. Prvo, ne postoji sadašnjost koja je odvojena od prošlosti. Mi živimo u prošlosti koja konstantno prožima sadašnji trenutak. Glavna karakteristika vremena je protok. Određeni trenutak u vremenu, primera radi 8 časova 16 minuta i 7 sekundi u današnjem danu, jeste neuhvatljiv. Mi ne doživljavamo trenutke, već protok. Bergson to ilustruje sledećim primerom.

Kad slušamo muziku, u određenom trenutku biće odsvirana jedna nota. Da li mi tada čujemo samo tu notu odvojenu od prethodnih? Ne, one se stapaju. Stoga naš doživljaj sadašnjosti nije odvojen od prošlosti.

Drugim rečima, u zadacima iz fizike postoji trenutak $T=5s$, ali prema Bergsonu, ne i u našim doživljajima.

On diskutuje, između ostalog, i odnos vremena i prostora. Naša merenja vremena su mera kretanja objekata u prostoru. Šta je godinu dana? Vreme koje je potrebno Zemlji da obiđe pun krug oko Sunca. Jedan dan je vreme za koje se Zemlja rotira oko svoje ose. Jedan sat je 1/24 od jednog

dana, itd. Bergson ukazuje da mi ne možemo da merimo vreme bez prostora. Stoga, vreme je povezano s prostorom.

On nije protiv nauke, niti nipodaštava praktičan značaj računanja tačnog vremena. Međutim, ako gledamo vreme samo kao kvantitet, mi ne vidimo celu sliku.

Ovde obrađujem Bergsonov pogled na vreme, ali važno je napomenuti da se on bavio i temama kao što su memorija, percepcija, humor i metafizika. Početkom 20. veka on je bio jedan od najpopularnijih tadašnjih filozofa u Francuskoj i široko preveden.

Bilo je filozofa, kao na primer Vilijam Džejms, koji su bili oduševljeni Bergsonovim delima, ali imao je i ozbiljne kritičare. 1922. godine ušao je u javnu raspravu sa tada malo poznatim Albertom Ajnštajnom iz koje je izašao poražen, bar je takav opšti utisak. Bertrand Rasel je u svojoj knjizi *Istorija zapadne filozofije* posvetio deo Anriju Bergsonu i, blago rečeno, ocrnio ga je. Rasel tvrdi da Bergson ne iznosi argumente za svoje tvrdnje, već se oslanja na privlačnost svojih ideja. Upoređuje ga sa oglašivačima proizvoda. Navodi loše posledice Bergsonove anti-intelektualne filozofije.

Sa jedne strane razumem Rasela. Kao neko ko voli i ceni opštu logiku, jasne definicije i opovrgljivost teorija, imao sam problema tokom čitanja Bergsona. Ne postoje jasni dokazi za njegove tvrdnje, već se očekuje od čitaoca da ih intuitivno kroz primere prihvati da su tačne. Neki njegovi termini su mi bili teški za razumevanje. Recimo, tačan prevod je da on tvrdi da je vreme *trajanje* (la durée), ali mi je bilo lakše da ga razumem ako bih umesto termina *trajanje* koristio *protok*.

Takođe, prvo sam bio obavešten od drugih šta je unikatno kod Bergsona, pa sam onda uzeo da ga čitam. Sumnjam da bih uvideo te vrednosti da sam ga čitao bez tih prethodnih informacija.

Mišljenje filozofa, koji su eksperti za Bergsona, jeste da se Bertrand Rasel nije preterano udubljavao u Bergsonovu filozofiju i da je popularnost njegove knjige *Istorija zapadne filozofije* uveliko uticala na kasnije zanemarivanje Bergsonovih dela.

Ako je neko doživeo Ikarusov pad u filozofiji tokom svog života, onda je to Bergson. Na vrhuncu svoje slave, pre Prvog svetskog rata, doživeo je da u Parizu i Njujorku toliko ljudi želi da sluša njegova predavanja da je dolazilo da zagušenja u saobraćaju. U sukob sa Ajnštajnom je ušao nepripremljen i možemo reći nadmen. Nema ničeg novog u teoriji relativiteta. On je već

pokazao da je vreme povezano sa prostorom. Kasnije je hteo da ukaže na to da bez obzira u kom smo prostoru i koliko god sporije ili brže da teče vreme u odnosu na neki drugi prostor, uvek će za čoveka postojati razlika između vremena kao kvaliteta i vremena kao kvantiteta. I tu je, po meni, on u pravu, ali nisam siguran koliko se to čulo i razumelo tokom rasprave. U testamentu je izričito tražio da se njegova kritika Ajnštajnovе teorije relativiteta ne objavljuje ponovo, što vidim kao znak da je shvatio da je pogrešio. Doživeo je da pri kraju života vlada slabo interesovanje za njegove knjige i ideje.

U poređenju sa Albertom Ajnštajnom, Anri Bergson je danas maltene anonimus. Međutim, ima nečeg u onom što Bergson zastupa u vezi vremena kao kvaliteta što je meni lično bliže životu od bilo koje napredne naučne teorije o vremenu. Sat vremena proveden u uživanju nije isto što i sat vremena čekanja u nekom redu, iako su oba protekla sa istim brojem sekundi.

Reference koje podržavaju činjenice spomenute u članku

1. Uticaj Bergsona na diskusije o vremenu u *Čarobnom bregu* Tomasa Mana.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Magic_Mountain#Time

2. Henri Bergson

https://en.wikipedia.org/wiki/Henri_Bergson

3. Bergson diskutuje trajanje vremena prevashodno u knjizi *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Ovde je engleski prevod.

<https://www.gutenberg.org/files/56852/56852-h/56852-h.htm>

4. Odnos sa Vilijamom Džeјmsom

https://en.wikipedia.org/wiki/Henri_Bergson#Relationship_with_James_and_pragmatism

5. Debata sa Albertom Ajnštajnom

https://en.wikipedia.org/wiki/Henri_Bergson#Debate_with_Albert_Einstein

6. Ovde se može pročitati šta je Rasel napisao o Bergsonu u svojoj knjizi *Istorija zapadne filozofije*.

<https://erenow.net/common/a-history-of-western-philosophy/74.php>

7. Filozofi koji su eksperti za Bergsona i čija razna predavanja sam konsultovao.

a) Emily Thomas <https://www.durham.ac.uk/staff/emily-e-thomas/>

b) Keith Ansell-Pearson https://en.wikipedia.org/wiki/Keith_Ansell-Pearson

b) Mark Sinclair <https://pure.roehampton.ac.uk/portal/en/persons/mark-sinclair>